

זמן מתן תורה

תגובה למאמרו של מ' בן-ישר שפורסם במגדים י"א

פרשת מתן תורה פותחת בבני ישראל המגיעים למדבר סיני: "בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ביום הזה באו מדבר סיני" (שמות, י"ט, א). כותב מ' בן-ישר¹: "לא רק שחשבון של מתן תורה בו' או בז' בסיוון, המבוסס על עליות וירידות משה - כולו חשבון חז"לי הוא... גם יסוד הגיעם למדבר סיני בר"ח סיוון אינו מוצק במקרא גופו. הפרשנות היהודית, המושפעת מהנחות חז"ל, מקבלת כולה שי' בחדש השלישי' מכוון לראש חודש סיוון. הפרשנות הנכרית דנה ומפקפקת בכך². לשון 'חודש' באה במקרא הן במשמעה הבסיסי, של יום חידוש הלבנה, הוא ראש חודש; והן במשמע המשני של משך הזמן שבין חידוש לחידוש, כלומר ירח ימים. לכאורה אפשרות אפוא שתי המשמעויות בפסוקנו. ואולם, הצירוף 'בחדש' עם מספר סודר, וביותר כשבא גם עם ציון נקודת המוצא ('בחדש ה... ל...'), לעולם עניינו ירח ימים".

דברים אלו מתקבלים בהחלט על הדעת, וניתן אף להוסיף ראייה לכך כי על-פי פשוטו של מקרא, אין מובנו של "בחדש השלישי" - ציון לראש חודש דווקא. שהרי מצינו פעמים רבות במקרא את הציון "בחדש ה... באחד לחדש"³, ובכל המקומות הללו לא הסתפק הכתוב בציון "בחדש", אלא טרח להדגיש שהמדובר ב"אחד לחדש", ואין כל סיבה שתהיה חריגה בפסוק שבדיוננו⁴.

אלא שהאלטרנטיבה המוצעת במאמר הנזכר, נראית לנו קשה עוד יותר: "אפשר אפוא שפשט הכתוב בשמות, י"ט, א הוא: בירח השלישי לצאת בני ישראל ממצרים, ביום הזה, יום יציאת מצרים, הוא ט"ו בו, באו מדבר סיני".

אפשרות זו דחוקה עוד יותר בפשט הכתובים. ראשית, אין כל קשר תחבירי בין "ביום הזה" לבין "לצאת בני ישראל מארץ מצרים", ביטוי המציין אירוע, ולא יום. המשמעות הפשוטה של "ביום הזה" היא התייחסות ליום שכבר הוזכר. שנית, אם מקבלים אנו שמובנו הפשוט של הביטוי "בחדש השלישי" הוא 'בירח השלישי', אם כן הפסוק כולו

1 מן בן-ישר, 'עבודת יום הכיפורים וזמני מתן תורה', מגדים יא (תמוז תש"ן), עמ' 107-109.

2 עיין שם, הערה 4.

3 עיין שמות, מ', ב, יז; במדבר, כ"ט, א; במדבר, ל"ג, לח; ועוד.

4 נראה, שהיו אף מבעלי המדרש שהבינו ש"בחדש" מובנו כפשוטו - יָחַד. כך לדוגמה במדרש תנחומא ישן, יתרו י"ב: "אינו אומר בירח השלישי, כמו שהוא אומר 'בירח זיו' (מלכ"א, ו', לו), 'בירח בול' (שם, שם, לח), 'בירח האיתנים' (שם, ח', ס, אלא 'בחדש השלישי'. א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום: אמר להם הקב"ה - חידוש דברים אני עושה ומחדש אתכם".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מוקשה, שכן ישנו ניתוק בין תחילתו - "בחדש השלישי", לבין המשכו - "ביום הזה", פתח בכד וסיים בחבית?⁵
להלן נעמוד בקצרה על הפירוש הנראה לנו בפסוק, ועל ההשלכות הרעיוניות הנובעות ממנו.

ילמד מפורש מן הסתום

נעיר תחילה הערה עקרונית: כאשר המקרא רואה חשיבות לציין דבר מסוים, על-פי רוב הוא עושה זאת באופן מפורש. אם פרט מסוים נראה לנו חיוני, ועל-פי דרכו של המקרא סביר היה שיוזכר, ובכל זאת הוא חסר - הרי עלינו להסיק שמסיבות כלשהן ראה המקרא חשיבות דווקא בהשמטת אותו פרט. חובתנו תהיה להבין, מדוע באמת בחר המקרא להשמיט פרט זה ומה רצה ללמדנו בכך.

דברים אלו רלוונטיים במיוחד לענייננו. שהרי אף אם נניח לרגע שמובנו של "בחדש השלישי" הוא ראש חודש, עדיין קשה מאוד, וכנראה גם בלתי-אפשרי, להגיע מ**פשוט הכתובים** אל זמנו המדויק של מתן תורה. והדבר מעורר את השאלה: מאורעות רבים בתורה צוינו עם תיאור זמנם במפורש⁶. מדוע דווקא יום מתן תורה, אותו יום נכבד ונורא, שעליו נצטווה עם ישראל - "הִשְׁמַר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ... יוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים, ד', ט-י), מדוע אין זמנו של יום זה מפורש? על-פי דברינו לעיל, התשובה לכך היא שהמקרא בחר להעלים את תאריכו של יום מתן תורה, ועל הסיבות לכך נשתדל לעמוד בהמשך. מכל מקום, למדנו מכאן כי כל ניסיון למצוא את זמן מתן תורה על-פי **פשוטו של מקרא**, עומד בסתירה למסר ה**מפורש**, הנלמד מ**סתומת** המקרא.

לאור הנחה זו, נראה לנו להציע פירוש אחר בפשוט הפסוק הראשון בפרק. נישאר בנקודת המוצא, שמובנו הפשוט של הביטוי "בחדש השלישי" הוא - 'בירח השלישי'. וכבר הקשינו: כיצד מכוון המשך הפסוק - "ביום הזה" - עם תחילתו, העוסקת בחדש? נשתמש תחילה בדוגמה ממקום אחר, המדגימה את העקרון שעליו נבסס את הצעתנו. מן הפסוקים המפורסמים בקושפים הוא הפסוק - "בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל" (שמו"א, י"ג, א), ונתלבטו בפתרונו ראשונים ואחרונים⁷. הפירוש הנראה קרוב ביותר לפשוטו של מקרא הוא פירושו של ר' תנחום הירושלמי⁸, המפרש את הפסוק כחסר, כששיעור הכתוב הוא - "בן [.....] שנה שאול במלכו". ר' תנחום הירושלמי איננו מסביר מדוע הושמט גילו של שאול, אך אם נבין שגם את המשך הפסוק - "ושתי שנים מלך על ישראל" - לא ניתן להבין כפשוטו, הרי שהתמונה המצטיירת היא, שהמקרא רצה לרמוז בדרך זו על חולשתה של מלכות שאול, העתידה להיכשל, ואינה ראויה להיחשב כמלכות של

5 הרב מרדכי ברויאר (פרקי מועדות, ירושלים, תשמ"ו, כרך ב, פרק טו - 'חג השבועות') סובר אף הוא שהתאריך שבו באו בני ישראל למדבר סיני הוא ט"ו בסיוון, אך מגיע לקביעה זו מכיוון אחר לגמרי, ואף מסביר באריכות כיצד הגיעו חז"ל לתאריך אחר.

6 עיין בראשית, ז', יא; שמות, מ', יז; במדבר, א', א; במדבר, ט', א; במדבר, י', יא; ועוד רבים.

7 ראה בפירוש 'זענת מקרא' שם, סקירת הפירושים השונים.

8 על האיש ודרכי פרשנותו, עיין אנציקלופדיה מקראית, כרך ח, עמ' 656-659.

ממש. אחת מדרכי המקרא היא להשמיט מלה, ועל-ידי כך לרמוז לרעיון מסוים.⁹
נחזור כעת לפסוקנו. חזרנו על כל המקרא כולו ולא מצאנו אלא פסוק אחד בלבד שבו מופיע יחד הצמד "בחדש ה..." עם "ביום היה" (בראשית, ז', יא):
"בשנת שש מאות שנה לחיי נח, **בחדש השני** בשבעה עשר יום לחדש, **ביום הזה** נבקעו כל מעינת תהום רבה"

הבדל אחד קיים בין הפסוקים - בפסוק בבראשית מצוין גם התאריך המדויק של היום. אם נערוך הקבלה בין הפסוקים, הרי שניתן להציע שמבנהו המקורי של פסוקנו צריך היה להיכתב כך:
"בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים [ב... **לחדש**], ביום הזה באו מדבר סיני".

אולם כפי שכבר טענו לעיל, אין המקרא מעוניין להביא לידיעתנו את זמן מתן תורה. אשר על כן, ייתכן כי פסוק זה נכתב במכוון באופן זה, כשהוא נראה כחסר, על מנת ללמדנו כי ישנה סיבה עקרונית להשמיט את ממד הזמן מן הפרשה.
על-פי דרך זו, אין בהכרח סתירה בין פשט המקרא לבין מסורת חז"ל. אדרבא, אין בכונת המקרא לעסוק כלל בשאלת התאריך של זמן מתן תורה. ההבדל שעדיין קיים בין המקרא לבין חז"ל הוא בעצם פרסומו של יום זה, ועל הבדל זה נעמוד עוד להלן, בע"ה¹⁰.
כעת עלינו לברר, מה היא אפוא אותה סיבה, שבגללה השמיט המקרא את זמנו של מעמד הר סיני.

"ולא אתכם לבדכם אנכי כִּתֵּאת הברית הזאת"

"בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דפתראות ופנקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין, כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא עולם"

(בראשית רבה, א', א)

הרעיון העולה ממדרש זה מופיע פעמים רבות בספרות חז"ל¹¹ בווריאציות שונות. התפיסה המיוצגת במקורות אלו היא, כי בריאת העולם מושתתת מיסודה על אדְּנִיָּה הרוחניים של תורת ה', הפורצת כל ממד של זמן, וכנותנה - אינה מוגבלת בתחומי זמן ומקום. מסירתה לעם ישראל, כ"ו דורות לאחר בריאת העולם¹², הייתה רק הוצאתה מן

9 הסבר זה שמעתי ממורי ר' מרדכי סבתו, שביאר כך גם את הפסוק בשמו"ב, ב', י; עיי"ש.

10 בכיוון דומה הולך הרב ברויאר (במאמרו הנזכר לעיל, הערה 5), אלא שהוא מקשר את העניין לתפיסתו הכללית לגבי חג השבועות כיום הביכורים. אנו בחרנו שלא לקשר בין זמן מתן תורה לחג הביכורים בעיסוקנו **בפשוטו של מקרא**, בעקבות המקרא עצמו, שאינו מקשר בין הדברים. ועיין להלן, הערה 15.

11 עיין מדרש תנחומא, בראשית, א'; תנא דבי אליהו רבה, בראשית, ה'; בראשית רבה, א', ד; ספרי דברים פרשת עקב, פל"ז; שמות רבה פל"ד, כ; פסחים, נד, ע"א; שבת, פח, ע"א; ועוד.

12 על-פי בראשית רבא, א', ד; זבחים, קטז, ע"ב; ועוד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הכוח אל הפועל, אך יסודותיה וערכיה של התורה מרחפים היו על פני המים עוד טרם קרא הבורא "יהי אור". לאורה ולדרכה עיצב הקב"ה את עולמו, שבו תמלא התורה את תפקידה כמורה הדרך לאדם בעולמו. "תורה קדמה לעולם".

אך ניתוקה של התורה ממהלכו השגרתי של הזמן, אינה רק במבט כלפי העבר, אלא גם במשמעות אקטואלית מדי יום ביומו:

"בן זומא אומר: מה כתיב 'בחדש השלישי, ביום ההוא אין כתיב כאן, אלא 'ביום הזה' - כאילו ביום הזה באו מדבר סיני, כל יום שאתה עוסק בתורה הוי אומר כאילו ביום הזה קיבלת מסיני"

(תנחומא ישן, יתרו ז').

ובסגנון אחר:

"אשר אנכי מצוה אתכם היום - שיהו עליכם כחדשים כאילו שמעתם בו ביום" (ספרי דברים, פרשת עקב).

עם כל קדמותה של התורה, הרי שהיא שומרת על ממד נוסף - מסִּיְקָה אינם בני-חלוף, אלא בעלי משמעות בכל עת ועת. אף בממד זה, מסירת התורה במעמד הר סיני הייתה אמנם אירוע חד-פעמי, אך על האדם לחוש כאילו הוא חווה אותו בכל יום מחדש¹³. לכן גם העדיף המקרא להשמיט את הזמן הפורמאלי של מתן תורה. פרסום זמן זה היה פוגע ברעיון המוזכר, שמסירת התורה מנותקת ממהלכו הרגיל של הזמן. עם כל הערך שבידיעת תאריכו של אירוע, הרי שלעתים יש להשמיטו, אם על-ידי כך בא לידי ביטוי ערך אחר.

אוריאל תליתאי בירחא תליתאי

אלא שעדיין יכול המקשה לשאול: אם אכן רצה המקרא להעלים את זמן מתן תורה, מדוע אפוא צוין ה**חודש** שבו אירע הדבר? כלום לא מן הראוי היה, על-פי האמור עד כה, שהכתוב יפתח את הפרשה כך: "ויבואו בני ישראל הר סיני, ויחן שם ישראל"? נראה, שיסוד עניין הזכרת החודש, נמצא במשפט המתומצת בגמרא (שבת, פח, ע"א): "ברוך רחמנא דהייב אוריאל תליתאי [רש"י: תורה, נביאים, כתובים] לעם תליתאי [רש"י: ישראלים, כוהנים ולויים] על ידי תליתאי ברש"י: משה תליתאי לבטן: מרים, אהרן ומשה] ביום תליתאי בירחא תליתאי".

וביתר הרחבה במדרש (תנחומא ישן, יתרו, י'): :

"הלא כתבתי לך שלשים' (משלי, כ"ב, א) - אמר ר' יהושע בן נחמיה: הן תורה שאותיותיה משולשות - אלף, בית, גימל, והכול היה משולש: תורה משולשת - תורה, נביאים וכתובים; האבות משולשין - אברהם, יצחק ויעקב; והשבט שלישי - ראובן, שמעון ולוי; ואותיותיו משולשים - לוי; ומשה שלישי ביניהם - 'אנכי

13 עיין ב"תורה שלמה", כרך טז, עמ' רפא-רפז, ששם רוכזו מספר תשובות ביחס לשאלה זו, ועיין בעיקר בעמ' רפב, שבו הובאה תשובת ספר מדרשי התורה מהקדוש אנשלמה אשתרוק זק"ל, ודברינו קרובים לדבריו.

עומד בין ה' וביניכם... ליום השלישי - כי ביום השלישי; ובחדש השלישי - שנאמר 'בחדש השלישי'.

אין ספק, כי המספר שלוש דומיננטי בפרשה זו, העוסקת ב"בחדש השלישי" ובשלושת ימי הגבלה (המספר שלוש מופיע בפרק זה חמש פעמים). במדרשים מצינו כיוונים שונים בהסבר ייחודו של החודש השלישי¹⁴, ואנו נלך כאן בכיוון אחד: "א"ר יהודה בר שלום: משל לבן מלכים שעמד מחוליו, אמר אביו - נמתין לו שלושה ירחים עד שתשוב נפשו מן החולי, ואחרי כן אוליכנו לבית הרב ללמוד תורה. אף כך, כשיצאו ישראל ממצרים, היו בהן בעלי מומין מן השעבוד, אמר הקב"ה: אמתין להם עד שיתרפאו, ואחרי כן אתן להם את התורה" (תנחומא, שם).

עם ישראל יצא זה עתה ממ"ט שערי טומאה, שבהם כמעט שקע במצרים. ברור, כי למעמד הר סיני דרושה הכנה מסוימת - רוחנית ופיזית כאחת. אין לך במקרא כמספר שלוש, לציין הכנה שכזו.

שלושה ימים הלך אברהם עד שעקד את יצחק יקירו על גבי המזבח (בראשית, כ"ב, ד); שלושה ימים ביקש משה מפרעה, להליכת בני ישראל לעבוד את אלוהיהם במדבר (שמות, ג', יח, ועוד); שלושה ימי הכנה נדרשו ליהושע לפני הכניסה לארץ (יהושע, א', יא); שלושה ימים הלך שאול אחרי האתונות, עד אשר מצא את המלוכה (שמו"א, ט', כ); שלושה ימים שהה יונה במעי הדגה, עד אשר פנה בתפילה לאלוהיו (יונה, ב', א); ולמועד שלושה ימים קבע עזרא את כינוס העם לסילוק הנשים הנכריות (עזרא, י', ט). שלושה חודשים שהה ארון ה' בבית עובד אדום הגתי, עד אשר הועלה לעיר דוד (שמו"ב, ו', יא). אף בפרשתנו, החודש השלישי ושלושת ימי הגבלה אינם באים דווקא כציון יום ספציפי, אלא כסמל להכנתם של בני ישראל לקראת קבלת התורה.

זמן מתן תורתנו

לא נוכל לסיים את דיוננו, מבלי להזדקק בקצרה עוד לשאלה אחת: אם, אכן, ראה המקרא צורך להשמיט את זמן מתן תורה, מדוע זה באו חז"ל, ולא די שפרסמו אותו יום, אלא גם קבעוהו, במטבע שתיקנו בברכה, כמאפיין המרכזי של חג השבועות - "זמן מתן תורתנו"¹⁵?

14 עיין ב"תורה שלמה" לרב כשר, פרשת יתרו, כרך טו, עמ' מז-נב, בהרחבה.

15 לא ניכנס כאן לשאלה ההיסטורית מתי נקבעה להלכה המסורת המקשרת בין מתן תורה לחג השבועות. נזכיר רק כי מסורת זו אינה מופיעה במשנה (עיין בעיקר משנה מגילה, ג', ה, ובהשוואה לברייתא במגילה, לא, ע"א, בעניין קריאת התורה בשבועות), ואף אינה רמוזה כלל בדברי יוספוס או פילון. דיון ארוך בעניין מופיע בפירושו של רד"צ הופמן לספר ויקרא, פרק כ"ג (הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קנח-קסח), וראה גם בספרו של חיים לשם 'השבת ומועדי ישראל', תל-אביב, תשכ"ה, כרך ב, עמ' 504-506. מכל מקום, שאלה זו איננה נוגעת ישירות לענייננו. בדרך השערה בלבד, נוכל להמשיך את הקו שהתווה ש"י כהן (ממחורת השבת), מגדים ד [תשרי תשמ"ח], עמ' 75-83; ראה במיוחד בחלק ב, שם, עמ' 79 ואילך). במאמר זה עלתה הטענה כי על-פי התורה שבכתב אין זמנו של חג הביכורים קבוע, וחז"ל הם

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דומה, כי ניתן להבין את דרכה של התורה שבעל-פה דווקא לאור דרכה של התורה שבכתב. כבר נרמז לעיל, כי ודאי קיים ערך בידיעת זמנו של יום מתן תורה. אם מצווה האדם לשמור את יום השבת כדי שיזכור מעשה בראשית ולחוג את חג המצות כזכר ליציאת מצרים - טבעי ואף מתבקש שיצטווה בשמירת יום אחד כזכר למעמד הר סיני. אף-על-פי-כן העדיפה התורה שבכתב את הדגשת את העיקרון שהתורה עומדת מעל הזמן על פני ציון אותו יום, מתוך העדפת השיקול הראשון על פני השני. ברם, התורה שבעל-פה מתפתחת על אדני התורה שבכתב, העומדת ברקע. כעת, **לאחר** שכבר הועבר המסר שאותו ביקשה התורה שבכתב ללמד, ניתן להגשים גם את הערך הנוסף - ציון יום מתן תורה, כזכר לאותו מעמד. כך נוצר השילוב המתאים: על-ידי הכרה וידיעה שהמקרא השמיט את יום מתן תורה, אנו מבינים כי ערכיה של התורה אינם כפופים ומוגבלים לאותו יום שבו ניתנו, אלא פורצים כל גבולות זמן ומקום. מאידך, לאחר שכבר הובע מסר זה, יכלו חז"ל לקבוע יום לציון מתן תורה, כשברור שאין בקביעת יום זה כדי לפגוע בראיית התורה כנצחית וכעומדת מעבר לממד הזמן.

שקבעו ש"ממחרת השבת" מתייחס לחג הפסח, וכך נוצר הקשר הרעיוני בין חג הפסח לחג השבועות. על-פי זה ניתן לומר, שקשר זה תלוי בראיית חג השבועות כיום מתן תורה, וממילא שתי הקביעות הללו קשורות זו בזו, וייתכן שעלו בעת ובעונה אחת.